

گزارشی از پایان نامه سطح چهار «کارکرد دانش تخریح در گردآوری و اعتبارسنجی احادیث»

عبّاس محمودی^۱

چکیده

پایان نامه «کارکرد دانش تخریح در گردآوری و اعتبارسنجی احادیث» به شناسایی و بررسی تحلیلی کارکردهای تخریح حدیث در اعتبارسنجی احادیث پرداخته و نقش تخریح در اعتباریابی و آسیب شناسی حدیث به خوبی تبیین شده است. امتیاز ویژه این پایان نامه علاوه بر نبودن موضوع، جمع‌آوری نمونه‌های فراوان از منابع شیعه و ارائه پیشنهادها و پژوهشی متعدد در این دانش است. تقویت اسناد روایات با شناساندن راویان مجهول، شناسایی راویان پرتکرار و کم‌تکرار، کم‌کردن واسطه‌های سند، تمییز مشترکات و توحید مختلفات، تقویت کمی نسخه‌های کتب حدیثی، کشف شهرت روایی، شناسایی موارد تصحیف، تحریف، تقطیع، سقط، ادراج، قلب و نقل به معنا در احادیث؛ برخی از دستاوردها و کارکردهای تخریح است. در این مقاله، گزارشی از شناسه پژوهش پایان نامه، ساختار و محتوای آن و همچنین گزارش دستاوردها و نتایج پایان نامه آورده می‌شود.

واژگان کلیدی

اعتباریابی، آسیب‌شناسی، تخریح حدیث، دانش تخریح.

مقدمه

حدیث به جهت شیوه و ابزار نقل، در طول تاریخ خود از ابتدا تاکنون متحمل فراز و نشیب‌های مختلف و در نتیجه برخی آسیب‌ها و کاستی‌های عمدی و سهوی شده است. بنابراین، بهره‌گیری از حدیث پس از ارزیابی و اعتبارسنجی آن امکان‌پذیر خواهد بود. در هندسه دانش‌های حدیثی، اعتبارسنجی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. به گونه‌ای که برخی از دانش‌های حدیثی مانند رجال، منبع‌شناسی و درایه در راستای اعتبارسنجی پدید آمده‌اند. یکی از دانش‌هایی که ابتدا زیر مجموعه‌ی

۱. دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیة قم و مدرس جامعه الصطفی العالمیه: (ABBASMAHMOODI1358@YAHOO.COM).

دراية الحديث يا قواعد الحديث بوده و امروزه می‌توان با عنوان دانشی مستقل ترسیم نمود، دانش تخریب حدیث است. تخریب، از مهم‌ترین ابزار سنجش اعتبار حدیث است که با سند، متن و منبع ارتباط دارد. کارآیی تخریب، آسیب‌شناسی و اعتباریابی حدیث است که مجموع آن را می‌توان اعتبارسنجی نامید. مقصود از دانش تخریب در این تحقیق، قواعد و راه‌هایی است که ما را به منابع، طرق و متن‌های مختلف یک حدیث و محتواهای مشابه آن می‌رساند.

اهمیت و جایگاه تخریب در اعتباربخشی احادیث از یک طرف و نبودن پژوهشی مستقل در راستای شناسایی و تحلیل قواعد تخریب و تبیین نقش آن در اعتبارسنجی روایات، از سوی دیگر، ضرورت انجام این پایان‌نامه بوده است.

هدف این پژوهش، اثبات کارکردها و فایده‌های دانش تخریب در دو مقوله اعتباریابی و آسیب‌شناسی حدیث است. از این رو، فایده این رساله علاوه بر نمایان‌سازی کارکردهای فراوان تخریب در اعتبارسنجی احادیث، شناخت رابطه منبع، سند و متن و چگونگی تأثیر هر کدام بر اعتبار حدیث است.

اهل سنت، متناسب با فرهنگ حدیثی خود، تاکنون تحقیق‌های متعددی در دانش تخریب انجام داده‌اند؛ اما عالمان شیعه (قدما و متأخران) هر چند در مباحث و آثار حدیثی خود از این روش استفاده نموده‌اند اما به تألیف مستقلی درباره قواعد و فایده‌های آن دانش اقدام نکرده‌اند.

این رساله امتیازات متعددی دارد که برخی از آنها عبارت‌اند از: ۱. نو و جدید بودن موضوع در شیعه؛ ۲. مستقل و تخصصی بودن رساله در دانش تخریب؛ ۳. ارائه نمونه‌های فراوان از منابع شیعه. نوشتار حاضر، گزارشی از پایان‌نامه «کارکرد دانش تخریب در گردآوری و اعتبارسنجی احادیث» است. این رساله برای مقطع سطح چهار حوزه علمیه قم با راهنمایی حجة الاسلام والمسلمین عبدالهادی مسعودی و مشاوره حجة الاسلام والمسلمین محمدحسین بهرامی انجام گرفته و در سال ۱۳۹۸ به سرانجام رسیده است. اساتید داور این پژوهش حجج اسلام احمد غلامعلی و حیدر مسجدی بوده‌اند.

این مقاله شامل سه بخش است؛ در بخش اول، گزارش شناسه پژوهش، در بخش دوم، گزارش ساختار و محتوای پایان‌نامه و در بخش سوم، گزارش دستاوردها و نتایج پایان‌نامه آمده است.

الف. گزارش شناسه پژوهش

پرسش‌های پژوهش: کارکرد دانش تخریب در گردآوری و اعتبارسنجی احادیث چیست؟ این

سؤال، محور اصلی پژوهش بوده و سؤالات فرعی آن عبارت‌اند از:

- گستره معنای اصطلاحی تخریب چه حوزه‌هایی را شامل می‌شود؟

- رفتار علمی عالمان شیعه در بهره‌گیری از تخریح جهت گردآوری و اعتبارسنجی احادیث چگونه است؟

- تخریح، چه کارکردهایی در اعتباریابی سند و منبع احادیث دارد؟

- تخریح، چه کارکردهایی در اعتباریابی متن و محتوای احادیث دارد؟

- کارکردهای تخریح در آسیب‌شناسی سند و منبع احادیث چیست؟

- کارکردهای تخریح در آسیب‌شناسی متن و محتوای احادیث چیست؟

ضرورت پژوهش: این پژوهش در راستای کلان‌پروژه بومی‌سازی دانش تخریح شیعی انجام

گرفته که در نهایت می‌تواند دیدگاه و نظریه‌ای نو در روش‌مندی‌سازی سنجش اعتبار احادیث پدید آورد. از دیگر سو، عدم وجود تحقیقی جامع و مستقل در این رابطه، ضرورت آن را دو چندان نموده است.

پیشینه پژوهش: عالمان اهل سنت کتاب‌های متعددی در مباحث نظری دانش تخریح تألیف

کرده‌اند^۲ اما تاکنون در شیعه درباره مباحث نظری این دانش، پژوهش مستقلی انجام نگرفته است مگر پایان‌نامه‌ای با عنوان «دانش تخریح و نقش آن در اعتبارسنجی احادیث» و تعدادی مقالات از همین قلم که تا حدودی به این پژوهش مرتبط و در حقیقت این تحقیق، تکمله و ادامه آن مباحث است.

نوبودن مباحث و مستقل‌بودن تحقیق دانش تخریح حدیث در شیعه از امتیازات این پژوهش

است؛ زیرا تاکنون اثری مستقل در این رابطه در شیعه تدوین نشده است.

اهداف پژوهش: احصاء فایده‌ها و کارکردهای دانش تخریح در اعتبارسنجی و گردآوری

روایات و تطبیق فایده‌ها و کارکردها بر نمونه‌های حدیثی شیعی از اهداف پژوهش است.

فواید و کارکردهای پژوهش: این تحقیق دارای فواید کاربردی و کوتاه‌مدت است؛ مانند:

رفع ارسال سند برخی روایات در نمونه‌های ارائه شده، شناسایی راویان ناشناس در تعدادی سندها، امکان بررسی تطبیقی متون مشابه، حل بسیاری از مشکلات سندی و متنی احادیث و دستیابی به

۲. برخی از این آثار عبارت‌اند از:

-ارشاد الأديب الی تخریح الحديث، تألیف محمد إبراهيم داوود الموصلي که در سال (۱۴۱۶ق) توسط مؤسسة الریان در بیروت انتشار یافته است.

-أصول التخریح و دراسة الأسانید تألیف محمود الطحان که توسط دارالقرآن الکریم در سال (۱۹۷۹م) در بیروت منتشر شده است.

-التأصيل لاصول التخریح و قواعد الجرح و التعديل، تألیف بکر بن عبدالله أبوزید، که توسط انتشارات دارالعاصمة در سال (۱۴۱۳ق) در ریاض منتشر شده است.

-تبسيط علم تخریح، توسط مصطفى سليمان الندوی، تألیف و در سال (۱۴۱۸ق) در مصر منتشر شده است.

متقن‌ترین متن. همچنین می‌تواند فواید بنیادی داشته باشد؛ به‌عنوان نمونه پس از تدوین در قالب کتاب، به‌عنوان متن درسی رشته‌های تخصصی علوم حدیث قرار گیرد. این پژوهش در ۳۱۰ صفحه تنظیم گردیده است.

ب. گزارش ساختار و محتوا

این پژوهش در سه بخش تنظیم گردیده که عبارت‌اند از:

بخش اول: مفاهیم، مبانی و روش‌ها

این بخش در سه فصل تنظیم و ارائه شده که به شرح ذیل است:

فصل اول: مفهوم شناسی تخریج: در این فصل، معنای تخریج در لغت و اصطلاح بررسی

شده و در نهایت، تعریف برگزیده تخریج به همراه دلایل‌گزینش آن از دیدگاه نگارنده پایان‌نامه ارائه گردیده است.

فصل دوم: مبانی و زیرساخت‌های دانش تخریج: در فصل دوم از بخش اول، ضرورت و

جایگاه اعتبارسنجی احادیث و ضرورت بهره‌گیری از دانش تخریج و جایگاه آن در اعتبارسنجی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

فصل سوم: روش‌شناسی و کارکرد دانش تخریج در گردآوری احادیث: در فصل سوم از

این بخش، سه موضوع بیان شده است. ابتدا روش‌شناسی انواع تخریج حدیث مطرح گردیده که هفت روش شامل «تخریج از طریق شناخت راوی حدیث، تخریج حدیث به کمک کلمات ابتدای متن حدیث، تخریج حدیث به کمک کلمات بارز متن (کلیدواژه)، تخریج حدیث به وسیله‌ی موضوع حدیث، تخریج حدیث به کمک وصف خاص، تخریج حدیث با مطالعه ابواب مرتبط، تخریج حدیث با بهره‌گیری از رایانه و نرم‌افزارهای علوم اسلامی»، تبیین شده است.

موضوع دیگری که در این فصل آمده است، روش گردآوری احادیث در سیره علمی عالمان شیعه است که به روش سه تن از عالمان شیعه (سید رضی، علامه حلی و محدث نوری) پرداخته است.

موضوع سوم این فصل، رابطه تخریج در گردآوری احادیث، با منابع غیر حدیثی است که

این رابطه با منابع تاریخی، لغوی، شروح، فقهی و اصولی، تبیین گردیده است.

بخش دوم: کارکرد تخریج در اعتباریابی احادیث

یکی از مهمترین کارکردها و فایده‌های تخریج، اعتبارسنجی احادیث است. اعتبارسنجی احادیث

را در دو محور می‌توان ارزیابی نمود. محور اول، اعتباریابی روایات و محور دوم، آسیب‌شناسی احادیث

است زیرا جایگاه و اعتبار واقعی هر حدیث را زمانی می‌توان مشخص نمود که هم نکات قوت آن مورد ارزیابی قرار گیرد و هم نکات ضعف آن بررسی شود. مولف در بخش دوم این پایان نامه، کارکردها و بهره‌های تخریح در اعتباریابی احادیث را در دو فصل تنظیم نموده است.

فصل اول: کارکرد و بهره‌های تخریح در اعتباریابی سند و منبع احادیث: برخی از مهمترین

این کارکردها که در این فصل مورد بررسی قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از:

- رفع ارسال سند و مسندسازی روایات؛
- یافتن اسناد صحیح برای روایات ضعیف‌السند؛
- شناسایی راویان پُرکار (پُرترکار) و کم‌کار (کم‌تکرار)؛
- شناسایی راویان مشترک فریقین؛
- کم کردن واسطه‌های سند روایت؛
- تمییز مشترکات و توحید مختلفات؛
- شناسایی راویان ناقل اثر از صاحب اثر؛
- تقویت کمی نسخه‌های کتاب یا منابع روایت.

فصل دوم: کارکرد و بهره‌های تخریح در اعتباریابی متن و محتوای روایات: مهمترین

مباحث مطرح‌شده در این فصل عبارت‌اند از:

- شناسایی کثرت نقل (استفاضه و تواتر؛ شهرت روایی)؛
- یافتن مشترکات حدیثی فریقین؛
- کشف فهم مقصود معصوم علیه السلام؛
- شناسایی روایات تقیه‌ای؛
- رفع اتهام کذب یا وضع یک روایت؛
- یافتن قرائن موثر در صدور فتوا؛
- کشف ارتباط بین صدر و ذیل حدیث (سیاق).

بخش سوم: کارکرد تخریح در آسیب‌شناسی احادیث

جنبه دیگر اعتبارسنجی، شناسایی آسیب‌های متنی و فرامتنی حدیث است؛ زیرا زمانی اعتبار واقعی هر حدیث مشخص می‌شود که نقاط قوت و ضعف آن با هم لحاظ شود. با بیان جنبه‌های مثبت روایت و یا ملاحظه آسیب‌های حدیث به‌تنهایی، اعتبارسنجی آن ناقص است. از این‌رو ابزاری مناسب برای شناسایی و کشف آسیب‌های حدیث لازم است که تخریح در این زمینه نیز کارایی دارد. این بخش شامل دو فصل است.

فصل اول: کارکرد تخریب در شناسایی آسیب‌های سند و منبع حدیث: مهمترین مباحث

مطرح شده در این فصل عبارت‌اند از:

- شناسایی موارد تصحیف و تحریف در سند؛
- کشف افتادگی و سقط در سند؛
- شناسایی وثاقت یا ضعف راویان مهمل؛
- پی‌بردن به شذوذ خبر؛
- شناسایی اضطراب در سند؛
- شناسایی اشتباهات مؤلفان آثار حدیثی در تشخیص و نقل راوی.

فصل دوم: بررسی کارکرد تخریب در شناسایی آسیب‌های متنی و محتوایی روایات: در

فصل دوم از بخش سوم که فصل پایانی این پژوهش است کارکردهای تخریب در شناسایی

آسیب‌های متنی و محتوایی حدیث بررسی شده که مهمترین آنها عبارت‌اند از:

- شناسایی تصحیف و تحریف در متن حدیث؛
- شناسایی گزاره‌های حدیث‌نما؛
- کشف افتادگی و سقط در متن؛
- کشف نقصان متن، محتوا و ساختار کتاب حدیثی؛
- شناسایی موارد تقطیع متن؛
- کشف موارد نقل به معنا؛
- شناسایی تداخل و تلفیق متون؛
- کشف معارض اقوی یا مساوی.

ج. دستاوردها و نتایج پایان‌نامه

پایان‌نامه مزبور، دستاوردها و نتایج متعددی داشته است که گزارش مختصری از آنها آورده می‌شود. می‌توان ادعا نمود که گستره تخریب حدیث به قدری است که در مقیاس یک دانش مستقل می‌گنجد. به کارگیری صحیح ابزار تخریب در حدیث می‌تواند سرفصلی جدید در حدیث شیعه بگشاید و نگاهی نو ایجاد نماید به گونه‌ای که بسیاری از شبهات موجود در حدیث را پاسخ دهد. عالمان شیعه گرچه قواعد و ساختاری منظم در قالب مباحث نظری ارائه ننموده‌اند اما در دوره‌های مختلف از این دانش بهره برده‌اند. در راستای این پژوهش، موضوعات متعددی شناسایی شده که جهت تکمیل کلان‌پروژه تخریب نیاز به تحقیق دارند از همین جهت در قسمت پایانی این اثر حدود ۲۰۰ موضوع پژوهشی در نه محور کلی در قالب پیشنهاددهای پژوهشی ارائه شده است. دستاورد دیگر این اثر، ارائه همه نمونه‌ها از احادیث شیعه است که این کار برای اولین بار انجام شده است.